

Abdüllatif NEVZAT (*) (Çev. Muhammed Ali YAZIBAŞI (**))

AHLAKI NASIL KORUMALI?

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca geleceklerini garanti altına almak isteyen devletler ve toplumlar eğitime önem vermişlerdir. Eğitimli nesiller devletini ve milletini geleceğe sağlıklı bir şekilde geleceğe taşıyabilirler. Bu eğitimli nesillerde aranan özelliklerin başında ahlaklı olma gelmiştir. Çünkü sağlam ahlaka sahip bireyler kendileriyle barışık, toplum tarafından sevilmiş ve insanlık için yararlı hizmetlerde bulunmuştur. Bu tür kişilerden oluşan toplumlarda mutluluk ve huzur hâkim olur, medeniyetin en üst seviyesine ulaşırlar. Aksi durumda ise toplumda güvensizlik, fesat, tembellik ve huzursuzluk kaçınılmaz olur. Bunun için her dönemde ahlak eğitimi toplumlar tarafından önemsenmiştir.

Ahlak, birey ve toplum için hayati önem taşıdığı için tarih boyunca gündemde yerini korumuş ve tartışmaların merkezinde yer almıştır. Ahlak ile ilgili tartışmaları ahlak eğitiminin verilip verilmemesi değil, ahlakın temellendirilmesi ile ilgili olmuştur. Ayrıca ahlak ilgili diğer tartışma, ahlakın tarifi hakkında olmuştur. Abdullatif Nevzat'ın Milli Mecmua adlı dergide yazmış olduğu "Ahlakı Nasıl Korumalı" başlıklı yazısında ahlak ile ilgili söz konusu konulara değinilmektedir.

Muasır Fransız filozoflarından Emil Butro tabiat kanunları ile imkanı hakkındaki meşhur eserinin medhalinde insan için bir takım ruhi tekamül merhaleleri gösterir. O'na göre:

"İnsan, neş'et devrinde tamamıyla kendi lezzet ve alemine dalmış olduğu için harici alemi o kadar düşünmemiştir. Hatta onun varlığı bile kendisine meçhul kalmıştır. Fakat zaman geçtikçe kendi ihsaslarında iki unsur bulunduğunun

farkına varmıştır. Bunlardan bi'n-nisbe sade ve münsecim olan birincisi, "insanın kendi kendisini duyması", daha mu'addil ve mütehavvil olan ikincisi de "harici maddelerin istihzârı"dır. İşte o vakittenberi insanda "kendinden çıkarak etrafını kaplayan eşyayı sırf kendi hallerinde mülahaza etmek" ihtiyacı ya'ni "marifet-tanımak" kaygısı uyanmış bulunuyor. İnsan, bu devrede eşyayı, kendine göründükleri gibi değil hakikat halde oldukları gibi eski tabirle "kemâ-hiye" görmek için hangi nokta-i nazardan bakmak mecburiyetinde olduğunu kendi kendine sormamıştır. Ma'e. mafih bulunduğu noktadan bile gözlerini açıp da bakınca kendisini de hayretlere düşürecek bir manzara ile gayr-i mütenâhi ufuklar görebilmiştir. Bunun üzerine bu noktada bir tarassud mevki'î tesis etmiş ve harici âlemi oradan görüldüğü gibi "tanımak" teşebbüsünde bulunmuştur. İşte ilmin birinci safhası budur. Bu safhada "nefs-i nâtika", "külli marifet"i tesise ihtimam eylerken "hâssa"lere istinâd eder. Fi'l-hakika, "hâssa"lar âlem hakkında onda ilk tasavvuru husule getirirler. Onların mu'tiyâtına göre âlem gayr-i mahdud surette tenevvü' eden bir takım vakı'aların heyet-i mecmu'asından ibarettir. İnsan, o vakıaları mütezâyid bir sıhhatle müşahede, tahlil, ta'rif ve tasvir edebilir. İlim bile bu tasvirde ibaret kalır. Vâkı'alar arasında sabit bir nizam bulunmaması keyfiyetine gelince: Henüz ortada böyle bir mesele yoktur. "hâssa"lar böyle bir şeyi göstermezler. Bu devre ki telakkiye nazaran kâinatı idare eden ya tesadüf, ya kader yahut da melun bir takım iradelerdir.

Ma'a mafih insan, bu derekede saplanıp kalmaz. Vakı'aları müşahede altında tutarken bunların aralarında bir takım mustakarr rabitalar bulunduğuna muttali' olur. Tabiatın bir takım mücerred şeylerden değil, yekdiğerini da'vet etmekte bulunan hadiselerden mürekkep olduğunu görür. "Hassa"lara göre hadiselerde bulunan ittisalın, bunların aralarındaki fi'ili ta'allük için emin bir nişâne olmadığı nazarında tebeyyün eder. Artık hadiseleri kendine göründükleri tertib dahilinde değil, bunların birbirlerine fi'illi surette tâbi' bulduklarını gösteren nizama tevfikân sıralamak ister. Tamamıyla tasviri mahiyetinde olan ilim, eşya arasındaki rabitaları tahrif ettiği için bundan böyle ona nâ kâfi, hatta sıhhaten âri görünmeğe başlar. Artık izahlı bir ma'rifet edinmek arzusuna düşer. Fakat bu ma'rifeti hâssalar meydana getiremez. Çünkü onu iktisab etmek için müşahede edilen rabitaları kaydetmek ve umumi rabitaları temyiz edebilecek surette onları birbirleriyle mukayeseye girişmek lazımdır. Bu tertipler bir de'fa teşekkül ettikten sonra da bunlara izahlı kast olunan cüzi rabitaları da idhal etmek lazım gelir. Halbuki hâssalar, münhasıran bizzat eşyanın def'i surette (bilâ vâsita) verdiği rabitalara erişebilirler. İşte bu sırada "âkile" araya girer ve nefs-i natıkaya eşyanın umumiyet itibarıyla neleri varsa onunla birlikte görülebilecekleri daha yüksek bir nokta-i nazar takdim eder. Bunun üzerine nefs-i nâtika, âkileyi, hâssaların mu'ateyyâtını tefsir, tasnif ve izah ile mükellef tutar.

Böyle hassaların fevkine ikame edilen "âkile" ilkin onlardan istifade ederek kendi başına "âlem ilmi"ni tesis iddiasına kalkışır. Ona bi nefsihî bedihî görünen

kendi fikirlerini nokta-i azîmet ittihaz etmek, bunları kendilerine has kanunlara nazaran tevsî' eylemek bu işi başarmaya kâfi gelecek gibi görünür. Fakat hâssalara asla müraca'ât etmeksizin bu te'sis ameliyesinde ne dereceye kadar muvaffak olabilecektir? İşte bunu söyleyebilmek güçtür. Bu cihetten sarf-ı nazar, âkîlenin bu teşebbüsü bütün eczası yekdiğerine metîn bir surette bağı ve binaen aleyh tamamıyla birleşmiş bir ilme münce olur. Fakat diğere taraftan da "hakayık-ı eşyâ" ile aralarında istitlalde vakı'a olacak terakkilerin bile giddikce meydana çıkaracakları bir "ihtilaf" hasıl olur. Halbuki tertib-i efkarın ancak nizam-ı hadisatı izah edebileceği takdirde bir kıymeti bulunur.

İlmi yalnız başına te'sis edebilmenin imkansızlığı karşısında âkile, nihayet hâssalara da bir hassa ayırmaya razı olmuştur. Artık bundan sonra âlemi tanımak için ahenktâr bir surette çalışacaklardı. Hâssalar; hadisâtı müşahede edecek âkilede da onları "kanun" halinde gösterecekti. Bu usulü takip ederek nefsi-nâtıka âlem hakkında evvelkilerden daha geniş bir tasavvura doğru ilerliyordu. Artık âlem nâ mahdûd hâdiselerden mürekkeb bir tenevvü'den ibaretti. Ve bu hâdiseler arasında zaruri velâ yetehavvel rabitalar bulunuyordu. Tenevvü' ve vahdet, imkân ve vucub, tahavvül ve istikrâr-ı eşyanın iki kutbî idi. Kanun hadisatın illetini gösteriyordu. Hadiseler de kanunu îka' ediyorlardı. Bu âlem tasavvuru zıtları bilâ kayd u şart kabul etmekle beraber bunları yekdiğeri ile uzlaştırdığı için hem tahlili hem de terkibidir. Bundan başka tecrübenin gösterdiğine nazaran hadisâtı iyiden iyiye izah ve keşfe de müsa'id bulunuyor.

Ma'a mafih bu tasavvur bile böyle kat'î olabilir mi? Âkîlenin, hâssaların "Mu'atıyyat"ı üzerinde işleyerek ibda' edebileceği ilm, marifetin müte'allıkına tamamen intibaka müsta'id midir?

Evvel emirde âkîlenin kastettiği bu kesretin vahdete mütehavvilin müstekarra irca'-ı mutlakı, nihayet mütenakızların birleştirilmesi demek değil midir? ve "mutlak" kâbil-i ta'akkul ise bu birleştirmeye mahkum mudur? Bundan başka nefsi-nâtıkanın hakikaten merkezi bir nokta-i nazara yerleşebilmesi için âkîlenin hâssalara bir saha ayırması kâfi midir? Hakikat halde bu mazhariyet ancak tabiatın kanunlarını tefevvüs keyfiyetini alakadar eder. Âlem tasavvurunda bile bir tahavvül vuku'unu istilzam etmez. Âkile ilme kendi "rabita-i zaruriye" makulesini teklif ederken hassaların fi'il-i ma'arifetde iştirak veya adem-i iştirâki hususunda ehemmiyet vermez. Şurası doğrudur ki, mükemmel bir zihin bütün ilmi kendinden yahut hiç olmazsa bütün anasıyla birlikte nazar-ı itibara alınan bir hadiseye ta'allük eden ma'arifetinden istinbât eder. Şu halde "âlem"de tamamıyla tek bir "kül"den eczası yekdiğerini zaruri bir surette davet eden "manzume"den ibaret kalır.

Ma'a mafih akîlenin lazım-ı gayrı müfârıkı olan bu "rabita-i zaruriye" makulesi hakikat halde bizzat eşyada bulunuyor mu? kanunı "la yetehavvel bir nisbet"

diye tarif eden mezhebin telakkisine göre illetler, kanunları ile karışıyor mu? Bu mesele hem "mâ ba'de'l- tabî'a"yı hem de müsbet ilimleri alakadar eder. Çünkü ma'rifetin en yüksek nokta-i nazarını "âkile"ye ikame eden mezhebin maksadı hâssaların vehminden doğan tav'îyyat-ı mahsusayı tamamıyla nefy etmeleri yani "gâibet"de a[m]el-i fâ'iliyenin nizam-ı zaruriyyesinden neş'et eden bir tekevün dahiliyeden başka bir şeyi görmemek, irade-i gayr-i mukayyede hissini amellerimizin esbabı hakkındaki cehle irca' etmesi etmek, la yetehavvel tek bir fi'il vasıtasıyla her şeyi tekvin ve idare eden bir illet-i hakikiyeden başka hiçbir şeyi mer'î tutmamaktır. Bundan başka bu mezheb, müsbet ilimlerde "müshâhede" ve "tecrîb" in vucub-ı mutlakına da kâfi derecede nazar-ı itibara almaz. Bir de o, cebr-i akidesini az çok gizli bir halde yalnız bilâ tefrik bütün fiziki hadiselerle değil, fakat rûhiyyâta, tarihe, içtima'î ilimlere de idhal ediyor.

Kanunlardan hakikaten mütemeyyiz illetler bulunup bulunmadığını anlamak için hadisâtı idare eden kanunların hangi noktaya kadar vucub ile alakadar olduklarını araştırmak lazımdır. Eğer imkan nihâyeti'l-emr, şerait-i mucibeye takriben tam bir cehlden mütevellid bir vehm havasdan ibaret ise illet kanun ile ifade olunmuş bir "mukaddem"den hatta umumiyet itibariyle bizzat "kanun"dan başka bir şeyi olmaz ve şu halde "âkile"nin muhtariyeti muhakk olur. Fakat öyle olmaz da âlem-i ma'luma herhangi bir derecede hakikaten gayr-i kabil-i red bir imkan ibraz ediyorsa tabiat kanunlarının, yalnız başlarına kafi gelmediklerini ve bunların kendilerine hakim olan bir takım sebepler ile ta'lil edilmelerini düşünmek becâ olur. O suretle ki âkilenin nokta-i nazarı marifet-i eşya hakkında en kati bir nokta-i nazar olmasın. "

Butro bu teşrihât ile insanın tekâmül nokta-i nazardan geçirdiği istihâleleri tespit etmek istiyor. İnsaniyet şüphesiz bir çok his ve fikr merhalelerinden geçmiştir. Medeniyet tarihi ve içtima'iyât bu merhalelerin hayattaki tezahüratını kaydederken felsefe ve din tarihleri akl ve akidenin müte'âkib tecelliyâtını gösterirken "Butro" nun bu mülâhazaları ile mâ vak'a arasında bir münasebet görmemek kâbil değildir. Ruhun muhtelif kuvveleri vahde kâbil-i irca' olmakla beraber bu vahdet bunların seyr-i inkişafında bir takım hususiyetler bulunmasına mâni' olmasa gerektir. Bizim mevzu' tetkikimiz olan "Ahlak" mefhumu da ruhi inkişafın bir hâsılası olduğuna göre onun da kuvvelerin keyfiyet inbisatıyla alakadar bazı safhalar geçirmiş olması iktiza eder. Acaba (Butro)'nun kaydettiği tekâmül silsilesi içinde ahlakın mevki'i ne olmuştur? İnsan harici âlem ile henüz meşgul olmadığı ve kendi varlığı üzerine kapanmış bulunduğu anlarda kendi kendisini duymakla meşgul iken ruhunda bir "ahlak" kaygısı belirmiş midir? içtimâiyatçılara göre cemiyetle beraber şöyle böyle bir "ahlak" mefhumunun da başlaması lazım gelir. Şu itibarla bu mefhumu insan ruhunun ilk inkişafında aramak istersek (Butro)nun bulduğu merhalelere nazaran ahlakında ilk safhada hâssalara ve haslara istinat etmiş ve bi'l-âhere (âkile) uyanıp da hassa-

ların mu'atıyâtı üzerinde tasarrufa başlayınca ahlakın da bu yeni vaziyete göre (âkile)nin hükmü altına girmiş olması icab eder. Meseleyi biraz daha izah etmiş olmak için mevcut ahlak sistemlerini bir kere gözden geçirelim : Bu sistemler "ahlak-ı matlubı"nın suret-i vaz'ına göre değişiyor. İşte bunun için umumi bir düstur ile ahlak hakkındaki bütün mezheplere uygun düşecek tarzda ahlakın mevzu'ı ne olduğunu söylemek güçtür. Matlubun vaz'ına ta'alluk eden muhtelif tarzlar ise ikiye irca' olunabilir: 1) Vazife (vâcibe) ye mustenid ahlak. Bu (kâinatın?) bir "emr-i vâcib" üzerine bina ettiği ahlaktır. 2) Hayra müstenid ahlak, diğer bütün mezheplerde hayrın neden ibaret olduğunu araştırır dururlar. Onun lezzette de, menfa'atde, ilimde, hürriyette, tekemmülde bulunduğu kâil olan mezhepler vardır. İçtima'î ahlakta (vazife)yi içtima'î muhitin fert üzerinde icra ettiği bir tazyik gibi telakki etmekten ibarettir. Bu ma'naya alınca ahlak, insana ne yapması ve ne yapmaması lazım geldiğini emreden bir kâ'idevî ilm olmaktan çıkar. Artık o, herhangi bir cemiyette her türlü kanuni müeyyide haricinde ba'zı amellerin nasıl olup da mecburiyyül-ifa ve diğer ba'zılarının memnu' olduğunu, ba'zı fi'illerin de ne mecburi ve ne de memnu' olmaksızın nasıl tahsin ve takbiha mevzu teşkil ettiklerini araştırmakla iktifa eder.

Hâssalarına bağlı bulunan ilk insanların ahlakı da lezzette, menfaatte aramış olmaları pek muhtemeldir. Fakat (âkile) devri gelince (Kant)ın "vazife"ye müstenit ahlakı kendini göstermiş olmalıdır. Cemiyetin tazyikini esas ittihaz eden ahlak ise her devrede ve her mebd'e göre bazı misaller bulabilir. "âkile"nin "hâssa"ları vâsî' mikyasta istidam ederek hüküm fermâ bulunduğu zamanımızda "vazife" ahlakının pek çok inkişaf etmiş olması beklenebilir. Fakat hal böyle midir? Bu gün âkilenin inkişafı nisbetinde "vazife" ve "fazilet" fikirlerinin de inbi-sat etmiş olduğu iddi'a olunabilir mi? nazariyât aleminde "vazife" mefhumunun "Kant"ın zihnindeki mücerrediyet ve ulviyetiyle mevzu' bahs edilmesine henüz bir mani' yoksa da umumi ve ameli hayatta da iş bu merkezde midir? Bu ciheti tetkik etmeden evvel yukarıda kaydettiğimiz muhtelif mebdeler'in birbirlerine red ve ircâ'ı kabil olup olmadığını düşünmek de lâzımdır. Fi'l-hakika, eğer hayr ve fazilet bir nevi "menfeat-i amme" demek ise "lezzet" faziletten duyulan inşirah ise "vazife"de umumi menfaat mefhumu mündemiç bulunuyor ise ihtilaflar tamamıyla lafzi nizâ'dan ibaret kalır. Fakat "menfaat" bir nevi hodgamlık müradifi ise faziletle asla barışamaz. Cemiyetin fert üzerindeki tazyikinden doğan ahlaka gelince bu tazyikin mı'yârı müeyyidesi, sâiki ne olacaktır.

Öteden beri ahlakın mebdeleri üzerinde yürütülen münakaşalar, tekevün eden ihtilaflar, şüphesiz felsefenin çok mu'dil bir bahsini teşkil etmekte idi. Zamanımızda bu mu'diliyet bir kat daha artmıştır. Âkile ile hâssa alabildiğine neşv ü nema bulmuş, bunların istitla'at sahaları genişledikçe genişlemiştir. Sulta "müsbet ilm"in elindedir. İşte bu cereyan bir "müsbet ahlak" fikrini de doğur-

muştur. Fransa'da Maarif Müfettiş-i Umumisi "Köstavüblü?" "*Etudes de Morale positive*", ünvanlı eserinin "Kaide ve Mucib" bahsinde şöyle diyor:

"Felsefe-i ahlakîyenin enmûzeceleri telakki olunan hayr, sa'adet, vazife üzerine mübtenî ahlakın birbirleriyle mütebâyin gibi gösterilmesi mu'tâd ise de bir nokta-i nazara göre bunların usulleri yekdiğerine pek çok benzemektedir. Her üçü de matlub-ı ahlakîyeyi şu şekli altında vaz' etmektedirler: "Herhangi bir şeyi istenildiği zaman maksud olunan nedir?" Binaen aleyh "mutlak surette ne kastedildiği" araştırılıyor demektir. Bu mezheplerin her üçü de meseleyi "en tam ve en kabil-i tefehhüm bir mebde' tarikiyle değil, en umumi bir mebde' yolundan hallediliyor. İşte bunun için bizim bir "tazammun ahlakî" olmak üzere tarif etmek istediğimiz ahlaka mukabil, bunların o şekilde telakki ettikleri ahlaka "şümül ahlakî" namını verdik."

Bu mülahaza müsbet ahlak için bir temhid kabilindedir. Ahlak hakkındaki eski üç mezhep, meseleyi umumiyeti dahilinde görüyorlar ve onu anlaşılmasız bir surette vaz' ve hallediyorlarsa müsbet ahlak "anlaşılma" kabiliyetini nasıl temin edebilecektir? Vaktiyle bir Arap şairi:

"Ve ezlemu men şiyemin-nüfus ve enne teced
Za'ifeten fe'aleten la yeziüm"¹

demiş. Yoksa asırlardan beri fikirleri ve gönülleri yoran ahlak meselesi bütün esrarını bu beytin sine-i belâğatına tevdi etmiştir. İnsanoğlu, hayrın ve faziletin tecelliyâtından olan adalete meyîl, zulümden içtinab ederken herhangi bir illetin mesela cemiyetten gelen tazyikin tesiri altında kalarak kendi arzusuna rağmen adil olmaktadır? Görülüyor ki bahis en had bir safhaya girmiştir. Şu halde diğer bir makale ile ta'mîka değer.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarih boyunca insanoğlu sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan pek çok değişimler yaşamıştır. Başlangıçta asli ihtiyaçlarını karşılama ve hayatta kalabilme mücadelesi vermiştir. Daha sonra yerleşik hayata geçerek toplum halinde yaşamaya başlamıştır. Böylelikle özellikle son birkaç yüzyılda sosyo-ekonomik, kültürel ve teknolojik açıdan çok sayıda ilerlemeler kaydetmiş, siyasi ve ekonomik devrimler gerçekleşmiştir.

İnsanlık tarihindeki bütün gelişmelerin bireyin ahlaki yönüne de yansıdığı görülmektedir. İnsanların kendilerini düşündüğü, his ve duyguların hakim olduğu bir dönemde ahlak lezzet ve menfaate dayanırken, pozitivist aklın devreye girmesiyle birlikte ahlak bireyin kendisine ve etrafındakilere karşı vazifelerine dayandırılmaktadır. Her ne kadar insanlar ahlaki yönden merhaleler geçirmiş olsa bile, bireylerin ahlaklı olmasının temelinde yine bireyin kendi huzur ve

menfaati yattığını yazar, "Zulüm, İnsanların şimalarından biridir. Bundan çekineni görürsen bilmelisin ki onun zulüm etmemesine bir sebep vardır. Yani zulümden içtinabı samimi değildir." şeklinde ifade etmektedir.

Yazar ahlakın tarih boyunca gelişimini anlatırken batılı bilim adamlarından örnekler vermesi dikkat çekmektedir. Bu durum batı ahlakının Osmanlı aydınlarını etkisi altına aldığını göstermektedir. Bunun için yazarın ahlakın temeline menfaat ve bencilliği koyduğu görülmektedir. Oysaki İslam'ın temel kaynaklarında mefaatperestlik ve bencillik yerilmiş, ihsan şuurunu övülmüştür.

Notlar

- (*) Abdüllatif Nevzat, Ahlakı Nasıl Korunmalı, Milli Mecmua, Sayı: 35, Cilt: 2. Sene, 15 Nisan 1341R, s. 381-391.
- (****) Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
- ¹ Zulüm, İnsanların şimalarından biridir. Bundan çekineni görürsen bilmelisin ki onun zulüm etmemesine bir sebep vardır. Yani zulümden içtinabı samimi değildir.